

A.C.S. PEACOCK • **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**

A.C.S. PEACOCK Cambridge Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. St. Andrews Üniversitesi'nde Ortadoğu ve İslâm Tarihi profesörü olarak çalışmaktadır. Eserleri arasında, *Anadolu Selçukluları: Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum* (Sara Nur Yıldız ile birlikte, YKY) ve *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu: Yeni Bir Yorum* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) bulunmaktadır.

Great Seljuk Empire

© 2015 A.C.S. Peacock

Bu kitabın yayın hakları Edinburgh University Press Ltd'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2958 • Tarih Dizisi 149

ISBN-13: 978-975-05-3017-3

© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI 12. veya 13. yüzyıla ait bir çanakta at sırtında resmedilen
bir melik, İran, Metropolitan Museum of Art

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

A.C.S. PEACOCK

Büyük Selçuklu İmparatorluğu

Great Seljuk Empire

ÇEVİREN *Özkan Akpınar*

Liz ve Alexander için...

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ.....	11
TRANSLİTERASYON, YAZIM BİÇİMLERİ VE COĞRAFI TERMİNOLOJİ HAKKINDA NOT.....	13
TEŞEKKÜR.....	15
GİRİŞ.....	17
Büyük Selçuklu İmparatorluğu.....	20
Modern Selçuklu araştırmaları ve bu kitabın kapsamı.....	24
Büyük Selçuklular tarihinin kaynakları.....	27
BİRİNCİ BÖLÜM	
SELÇUKLULARIN YÜKSELİŞİ: AVRASYA BOZKIRLARINDAN KAHİRE KAPILARINA (YAKLAŞIK 965-1092).....	35
Oğuzlar ve Selçukluların oluşumu.....	37
<i>Selçuk'un göçü</i>	39
<i>Selçuk'un Müslüman Orta Asya'daki çocukları</i>	40
□ Oğuzlar, Türkmenler ve toplumsal örgütlenmeleri.....	42
<i>Selçuklular Horasan'da ve Gaznelilerin çöküşü (1034-1040)</i>	46
Selçuklu İmparatorluğu'nun oluşumu.....	52
<i>Tuğrul, Çağrı ve içeride üstünlük mücadelesi</i>	52
<i>Tuğrul'un İran fethi (1038-1055)</i>	56
<i>Tuğrul ve Irak (1055-1063)</i>	62
Alparslan döneminde Selçuklu İmparatorluğu (1063-1072).....	65

Melikşah ve Nizâmülmülk (1072-1092).....	71
<i>Melikşah döneminde Türkmen yayılması</i>	74
□ Nizâmülmülk ve Siyâsetnâme'si.....	78
<i>Nizâmülmülk ve Selçuklu İmparatorluğu'nun dönüşümü</i>	79

İKİNCİ BÖLÜM

BUNALIM, SAĞLAMLAŞTIRMA VE ÇÖKÜŞ: BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU VE İRAK SULTANLIĞI (1092-1194)	85
Melikşah'ın halefleri.....	89
□ <i>İkta sistemi ve yerel hükümdar olarak emirler</i>	92
Muhammed Tapar (1105-1118).....	93
<i>Selçuklular ve Haçlılara ve İsmâîlîlere karşı cihat</i>	95
Mahmud, II. Tuğrul ve Mesud dönemlerinde İrak Sultanlığı (511/1118-547/1152).....	102
<i>Mahmud dönemi 1118-1131</i>	103
□ <i>Atabegler ve Melikler</i>	107
<i>Taht mücadelesi ve Mesud dönemi</i>	108
Doğuda kriz (1138-1152).....	113
Beş feci yıl: Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanması (1152-1157).....	119
“Kurtarma harekâtı”: Emirlerin yönetimi ve diyarşî.....	126
Son Selçuklu: III. Tuğrul dönemi (571/1175-590/1194).....	130
Geçmişe bakıldığında Selçuklu İmparatorluğu'nun yükselişi ve düşüşü.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EGEMENLİK, MEŞRUIYET VE HALİFELİKLE ÇEKİŞME	135
Selçuklu İmparatorluğu'nda bozkır siyaset geleneği.....	137
<i>Hükümdarlık sembolleri ve hükümdar boyu</i>	137
<i>Tanistry ve saltanat veraseti</i>	142
Pers-İslâm siyaset geleneği.....	145
<i>Sultanlık ve halifenin onayı</i>	146
□ <i>Selçuklu İmparatorluğu'nda Türkçe unvanlar</i>	147
Selçuklular ve halifelik.....	153
<i>Tuğrul döneminden Melikşah dönemine</i> <i>Selçuklu-Abbâsî ilişkisinin çöküşü</i>	154
<i>Abbâsîlerin bağımsızlık mücadelesi</i>	156
<i>Selçuklu vesayetinin sonu</i>	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DERGÂH: SARAYLAR VE SARAY YAŞAMI	167
<i>Hass ve saray protokolü</i>	169
<i>Merasimler</i>	174
☐ Bir Selçuklu taç giyme töreni: Tuğrul “Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı” oluyor.....	175
Saraylar, çadırlar, köşkler ve kervansaraylar: Selçuklu yönetiminin konumu	177
Sultanların yaşam tarzı	183
Selçuklu sarayında kadınlar	188
Selçuklu sarayında Türk kültürü	192
Saray ve kültürel himaye	195

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜTTÂB: BÜROKRATLAR VE İDARE	199
Bürokrasi, işlevleri ve yapısı	202
Bürokrasi: Süreklilik mi, değişim mi?	206
Bürokratlar ve hiizleri	211
☐ Bürokrat-edip: İmâdüddin el-İsfahânî ve <i>Nusretü'l-Fetre</i>	214
Bürokratların geçmişi	215
Bürokratların eğitimi	218

ALTINCI BÖLÜM

ASKER: SELÇUKLU ORDUSU	225
Selçuklu ordusunun gelişimi ve mahiyeti hakkında genel bir değerlendirme	227
Türkmenler ve ordu	230
Memlükler	234
Emirler	237
☐ Emirlerin kültürü.....	240
Askerî faaliyet ve sultanların tebaası	243
İç kaleler, şehir surları ve kaleler	246

YEDİNCİ BÖLÜM

DİN VE SELÇUKLU İMPARATORLUĞU	255
Selçuklu dindarlığı ve din adamlarıyla ilişkiler	259
Selçuklular ve Şiiilik	266
☐ Hukuk okulları ve hizipçilik.....	275
Selçuklu Hanefiliği ve diğer mezheplere yönelik siyaset	276
Selçuklu yönetiminde ehl-i zimme	280
<i>Selçuklu İmparatorluğu'nun Yahudileri</i>	281
<i>Selçuklu İmparatorluğu'nun Hıristiyan halkları</i>	289

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**SELÇUKLU TOPRAKLARININ
EKONOMİK VE TOPLUMSAL ÖRGÜTLENMESİ**..... 295

Bir Selçuklu eyaletinin portresi: 12. yüzyıl başlarında Fars..... 300

Türkmenlerin tarım ve ekonomi üzerindeki etkisi 302

Selçuklu İmparatorluğu'nda ticaret 306

Selçuklu şehirciliği 310

Kent yaşamının örgütlenmesi 317

SONUÇ

SELÇUKLU MİRASI..... 323

EKLER..... 331

EK 1 Selçuklu Sultanlarının, Abbâsî Halifelerinin,
Hârizşahların ve *Atabeglerin* Hükümdarlık Tarihleri 333

EK 2 Selçuklu Sultanlarının Soyağacı 337

EK 3 Kronolojik Taslak 339

SÖZLÜK 343

KAYNAKÇA 347

DİZİN 367

KISALTIMA LİSTESİ

Dergiler ve Ansiklopediler

BSOAS	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i>
<i>EI</i> ²	<i>Encyclopaedia of Islam</i> (Leiden, 1960-2007)
<i>EI</i> ¹	<i>Encyclopaedia Iranica</i> (Londra, Costa Mesa, etc., 1982-, ve www.iranicaonline.org)
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
JRAS	<i>Journal of the Royal Asiatic Society</i>
IJMES	<i>International Journal of Middle East Studies</i>
ZDMG	<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft</i>

Sıkça Zikredilen Metinlerin Baskıları

Beyhakî, <i>Târîh</i>	Ebû'l-Fazl Beyhakî, <i>Târîh-i Beyhakî</i> , ed. Halil Hatib Rahbar (Tahran, 1376)
Bundari, <i>Zubda</i>	Bundârî, <i>Zubdat al-Nusra</i> , ed. M. Th. Houtsma, <i>Histoire des Seljoucides de l'Irâq par Bondârî d'après Imâd al-dîn al-Kâtib al-Isfahânî</i> (Leiden, 1889) (Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seljoucides, II).
Hüseynî, <i>Ahbâr</i>	Sadreddîn Alî el-Hüseynî, <i>Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye</i> , ed. Muhammed İkbâl (Beyrut, 1984)
İbnü'l-Adîm, <i>Bugyet</i>	İbnü'l-Adîm, <i>Bugyetü't-Taleb fî Târîh Haleb: el-terâcimü'l-hâssa bi-tâ'rîhü's-Salâcika</i> , ed. Ali Sevim, <i>Bugyat at-Talab fî Tarih Halab: Selçuklularla İlgili Haltercümeleri</i> (Ankara, 1976)
İbnü'l-Esir, <i>el-Kâmil</i>	İbnü'l-Esir, <i>el-Kâmil fî't-Tâ'rîh</i> , ed. C. Tornberg (Beyrut, 1965-1967)

- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tâ'rih el-Mülûk ve'l-Umam*, ed. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut, 1995)
- Nishapuri, *Saljuqname* Nishapuri, Zahir al-Din, *Saljuqname*, ed. A.H. Morton (Cambridge, 2004)
- Sibt, *Mir'ât* Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zeman fî Tarihi'l-Âyan: el-Havâdis el-hâssa bi-ta'rih el-Salâcika baya el-senevât 1056-1086*, ed. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-Zeman fî Tarihi'l-Âyan* (Ankara, 1968)
- Sib, *Mir'ât*, ed. Ghamidi Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zeman fî Tarihi'l-Âyan (481-517/1088-1123)*, ed. Müsfir b. Sâlim el-Ghâmidi (Mekke, 1987)

TRANSLİTERASYON, YAZIM BİÇİMLERİ VE COĞRAFİ TERMİNOLOJİ HAKKINDA NOT

Encyclopaedia of Islam (Eİ²) ve *Encyclopaedia Iranica*'ya (Eİr) yapılan göndermeler, bugün çevrimiçi versiyonları yaygın şekilde kullanıldığı için, sayfa veya cilt numarası olmadan sadece başlıkla, Eİr'ye ait pek çok madde ise sadece çevrimiçi olarak verildi.

Birçok coğrafi terim Ortaçağ'dan beri anlam değişikliğine uğradı. Burada Irak Sultanlığı modern Irak'a değil, kabaca Batı İran ve orta modern Irak'a tekabül eder. Ben kafa karışıklığından kaçınmak amacıyla, Batı İran için Cibâl, modern Irak'ta bulunan Zagros'un batısındaki topraklar için ise Arap Irak terimlerini kullanmayı tercih ediyorum. İran, Ortaçağ metinlerinde nadiren görülür ve burada kullanıldığında, sadece İran platosunu betimlemek için coğrafi bir anlama sahiptir; herhangi siyasal bir ima taşımaz. Azerbaycan Ortaçağ'daki anlamıyla Kuzeybatı İran'ı ifade etmek için kullanılır. Suriye tarihsel olarak Bilad'üş-Şam'ı, yani modern Suriye Cumhuriyeti ve yakın komşuları olan Lübnan, Kuzey Ürdün, Filistin ve Hatay'ı ifade eder. Yine tarihsel anlamıyla kullanılan Horasan ise, modern İran eyaleti Horasan'ın (bkz. aşağıda s. 17-18) sınırlarını aşarak doğuda Ceyhun Nehri'ne kadar uzanan bir bölgeye tekabül eder.

Aksi belirtilmediği sürece, tercüme bana aittir. Şayet mevcutsa, yayımlanan tercüme kaynakçada gösterilmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlanmasına imkân tanıyan çok sayıda kişi ve kuruma müteşekkirim. Oya Pancaroğlu, Jürgen Paul ve Scott Redford Selçuklulara ilişkin çeşitli meselelerdeki görüşlerini farklı zamanlarda benimle paylaştılar ve çalışmalarına yayımlanmadan önce ulaşmamı sağladılar. Lorenz Korn Selçuklu mimarisi hakkındaki makalelerinin kopyalarını bana cömertçe gönderirken; David Wasserstein, David Alroy'un ayaklanması hakkında faydalı fikirler verdi. David Durand-Guédy tüm metni kısa sürede okumayı nazikçe kabul ederek, pek çok değerli yorumda bulundu ve düzeltmeler önerdi. Müsveddeyi titizce okuduğu ve isabetli yorumlarda bulunduğu için Deborah Tor'a çok minnettarım. Tüm bu meslektaşların katkısından ziyadesiyle faydalandım, fakat elbette tüm olgu veya yorum hataları bana aittir.

Merv Arkeoloji Projesi'nden Tim Williams, Bernard O'Kane ve Raya Shani bu kitapta onaylandığı şekliyle basılan fotoğrafları bana nazikçe sundular. British Museum, Metropolitan Museum (New York), Biblioteca Nacional (Madrid), Bibliothèque nationale de France, Burrell Collection (Glasgow), Walters Art Museum (Baltimore) ve Freer Gallery of Art tarafından da ayrıca resimler sağlandı. Yardımları ve koleksiyonlarında bulunan malzemelerin yayımlanması için verdikleri izin nedeniyle hepsine teşekkür ederim. Ek haritalar Chris Green tarafından hazırlandı.

2012 yılında Türkmenistan ve İran'daki Selçuklu anıtlarını ziyaret edebilmem için mali destek sağlayan Gerda Henkel Stiftung'a (Düsseldorf) da son derece minnettarım; verdikleri destek bu kitaptaki malzemenin toplanması açısından paha biçilmez öneme sahipti. St Andrews Üniversitesi Tarih Oku-

lu da müteşekkir olduğum malzemeler ve araştırma gezileri için mali destek sundu.

Her şeyden önemlisi, aileme ve çalışmama verdiği destekten ve Selçuklu dünyası uğruna kimi zaman uzun süren gaipliklerimi hoş görmesinden dolayı özellikle eşim Liz'e minnettarım.

*St Andrews - İstanbul
Ekim 2013*

GİRİŞ

İslâm dünyasının büyük kültürel ve ekonomik merkezlerinden biri olan Doğu İran şehri Nişabur, Şaban 429/Mayıs 1038'de kapılarını yeni Türk hükümdarlara açtı. Nişaburluların kendilerini isimlendirdiği şekliyle Guzlar “iki-üç yüz atlı, bir sancak, iki yük hayvanı ve genellikle yırtık pırtık halde bir grup”tan oluşuyordu.¹ Liderleri Tuğrul daha sonra şehirde görüldüğünde, takipçilerinden daha alımlı değildi. Takipçileri ise şehir sakinlerini yağmaladılar. Söylenene göre, [Tuğrul] bademli hamur [*levzinec*] görünce yedi ve şöyle dedi: “Bu erişte [tutmaç] güzel fakat sarımsağı eksik.”² Guzlar kâfur gördüler ve onu tuz sanarak “Bu tuz acı” dediler. Bu türden başka pek çok şey onlarla ilişkili.³

Bu Guzlar, Türkmenler veya kimi zaman, Tuğrul'un ihtida etmiş ve 11. yüzyılın başlarında, İslâm dünyasının, Türklerin anavatanı büyük Avrasya bozkırlarında, modern Kazakistan'ın kuzeybatısında bulunan uzak bir mevkii olan Cend'de ölmüş olan atası Selçuk'tan dolayı Selçuklular (Arapçası, *es-Selçukiyye*) olarak da bilinirdi. Yakın zamanda ihtida eden ve ço-

- 1 Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, ed. Halil Hatib Rahbar (Tahran, 1376), s. 883; C.E. Bosworth, *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994-1040* (Edinburgh, 1963), s. 255'ten tercüme. Selçuklu istilalarının hemen öncesinde Nişabur ve Horasan hakkında bkz. Bosworth, *The Ghaznavids*, özellikle s. 145-161.
- 2 Sarımsağın da temel bir malzemesini oluşturduğu klasik bir Türk erişte yemeği olan tutmaç hakkında bkz. Paul D. Buell, “The Mongol Empire and Turkicization: the Evidence of Food and Foodways”, Reuven Amitai-Preiss ve David Morgan (ed.), *The Mongol Empire and its Legacy* (Leiden, 1999), s. 211, 216.
- 3 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Ta'rih*, ed. C. Tornberg (Beyrut, 1965-1967), s. IX, 483.

ğunlukla göçebe çadırlarında yaşayan Selçuklular, İran dünyasının yerleşik nüfusu tarafından barbar olarak görülüyorlardı. Ne var ki 431/1040'a geldiğinde sadece Nişabur'u değil, onu çevreleyen –tarihsel olarak Türkmenistan, Kuzey Afganistan ve modern Doğu İran'ın büyük bölümünden oluşan⁴ ve İslâm dünyasının en önemli ticari, kültürel ve düşünsel merkezlerinden biri, yeni Fars edebi dilinin doğum yeri⁵ olan ve zengin Arapça edebiyat ve İslâm ilmî geleneklerine ev sahipliği yapan– geniş Horasan eyaletinin tamamını da ele geçirmişlerdi. Selçukluların Horasan'ı ele geçirmesi, İslâm dünyasının orta topraklarındaki yerleşik siyasal düzeni ortadan kaldıracak ve varlığını bir asırdan fazla sürdürecektir olan bir imparatorluğun temellerini attı.

Ortadoğu'da Selçuklulardan önce de Türkler var olmuştu. İslâm dünyasının Avrasya bozkırlarıyla yan yana olduğu yerlerde, İran sınırlarında ve Müslümanların hâkimiyetindeki Orta Asya topraklarında (Horasan ve –aşağı yukarı modern Özbekistan'ı kapsayan– Mâverâünnehir) göçebe Türkler tanındı. Onların görmemişliğine ilişkin klişeler ilk Selçuklu akınlarından bile önce Arapça edebiyatın derinlerine kök salmıştı.⁶ Fakat Türkler en çok asker köle olarak, Ortadoğu'nun büyük kısmına hükmeden Abbâsî halifeleri tarafından kullanılma kapasiteleriyle ünlüydüler. Bu asker köleler, tıpkı Mısır'daki Tolunoğulları (245/858-292/905) gibi, kimi zaman kendi siyasal yapılarını bile kurmuşlardı. Aslında Selçuklu fetihleri sırasında Horasan'ı kontrol etmekte olan Gaznelilerin kendileri de Türk köle kökenliydi.

Selçuklular ise farklıydı. Saltanatları için üretilen propaganda metinlerinin de böbürlenerek belirttiği gibi, Selçuklular özgürdü, köle değil.⁷ Önceki dönemlerin asker kölelerinin tersine, kendilerine aileleri ve besi hayvanları da eşlik ediyordu ve ilerleyişleri, Ortadoğu'nun yerleştikleri bölgelerinin demografisini kalıcı olarak dönüştüren büyük çaplı göçlerden oluşuyordu. Selçukluların gelişle birlikte, İran, Anadolu, Kuzey Suriye ve Güney Kafkasya'nın kimi bölgeleri günümüze kadar bu yerlerde var olan Türk nüfuslar

4 Bugün İran'da, terimin tarihsel olarak karşılık geldiği bölgenin sadece bir kısmını kapsayan bir Horasan eyaleti de var.

5 Bu, Arap harfleriyle yazılan Farsçanın, 10. yüzyılda Horasan'da bir edebiyat ve idare dili olarak düzenli şekilde kullanılmaya başlandığı ve bugün modern İran, Tacikistan ve Afganistan'da kullanılan dille özünde aynı olan versiyonuydu.

6 Richard N. Frye ve Aydın M. Sayılı, "The Turks in the Middle East before the Saljuqs", *JAOS*, 63/iii (1953), s. 194-207; Yehoshua Frenkel, "The Turks of the Eurasian Steppes in Medieval Arabic Writing", Reuven Amitai ve Michal Biran (ed.), *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* (Leiden, 2005), s. 201-241. Genel olarak Ortaçağ Türk halkları hakkında bkz. Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East* (Wiesbaden, 1992) [*Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2018].

7 İbn Hassül, *Kitab Tafdilu'l-Etrak 'ala sa'iri'l-ecnad*, ed. Abbas Azzavi, "İbni Hassul'un Türkler hakkında bir eseri", *Belleten*, 4 (1940) (ayrı sayfa numaraları verilen ilave olarak Arapça metin).

Türkler muntazaman barbar olarak tasvir edilmelerine rağmen –bu, birincil kaynakların yanı sıra, ikincil literatüre de çoğu zaman yansiyordu–,⁹ aslında bozkır mirasından gelen kendi karmaşık siyasal geleneklerine sahiplerdi. Türk imparatorları 6. yüzyıldan beri Orta Asya’da var olmuşlardı. Selçukluların kendileri de, 8. ve 10. yüzyıllar arasında Güney Rusya ve Kuzey Kafkasya’ya hükmeden, son büyük gayrimüslim Türk imparatorluğu olan Hazar devletinin kalıntılarından gelmişe benziyor.¹⁰ O zamana kadarki en önemli Müslüman Türk hanedanı olan ve köle kökenlerinden utanan Gazneliler (366/977-582/1186), Abbâsiler gibi yerleşik İslâm devletlerinin uygulamalarını taklit ederek kendilerini meşrulaştırmaya ve şanlı İran soyundan gelme iddiasında bulunarak Horasan’ın itibarlı Fars-İslâm kültürüne katılmaya çalışmışlardı.¹¹ Selçuklular ise bunun tersine, garip Türkçe isimlerini kullanarak kökenleriyle övündüler ve tuğrâ –otorite sahipliğini sembolize eden biçimli yay ve ok– veya atabeg –melikin askerî koruyucusu– gibi bozkıra dayanan yeni siyasal semboller ve uygulamalar benimsediler. Bu tür âdetler sonraki hanedanlar tarafından da benimsendi: Tuğrâ Osmanlı döneminin sonuna kadar kullanımda kaldı (bkz. aşağıda s. 137-139, 320) ve Selçukluların ardından, batıda kendilerine atabegler adını veren çok sayıda hanedan geldi. İslâm dünyasına ilk kez Selçuklular tarafından sokulan bozkır siyasi mirası sonraki imparatorlukların ideolojisi ve kurumları üzerinde önemli bir etki bırakacaktı.¹²

Büyük Selçuklu İmparatorluğu

Selçukluların kurduğu devletin boyutları kendisinden önceki bütün Müslüman Türk siyasal yapılarını gölgede bırakıyordu – gerçekten de coğrafya açısından bakıldığında, zirve noktasında Abbâsî halifeliğinden sonra geliyordu

---

1295) (Cambridge, 1974), s. I, 15: *awwal man malaka al-Yaman min al-ghuzz Banū Ayyūb* - “Yemen’i yönetecek Guzlarn ilki Eyyübilerdi”.

- 9 Örneğin bkz. Moğol öncesi Orta Asya hakkındaki çalışması bu alanda hâlâ önemli bir eser olan Barthold’un etkili yorumları: “Selçuklular kendilerini Sâmânilere ve Gaznelilere tamamen benzetemediler, çünkü sonuna kadar tüm kültüre yabancı kaldılar ... Okuryazar olmayan bir hükümdar engin mülkünün karmaşık bürokratik idaresini elbette takip edemezdi ve görevi sadece vezir yerine getirirdi” (W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion* [Londra, 1928], s. 308) [*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul, 2019].
- 10 Hazarlar hakkında bir giriş çalışması için bkz. D. M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars* (Princeton, 1954); ayrıca daha fazlası için bkz. Birinci Bölüm, s. 24’teki tartışma ve referanslar [*Hazar Yahudi Tarihi*, çev. Zahide Ay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2008].
- 11 Bkz. C.E. Bosworth, “The Heritage of Rulership in Early Islamic Iran and the Search for Dynastic Connections with the Past”, *Iran*, (1973), s. 61-62.
- 12 Örneğin bkz. Joseph Fletcher, “The Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire”, *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4 (1979-1980), s. 236-251 ve aşağıda s. 326-328.

ve döneminin, Mısır'daki Fâtımiler veya Fas ve İspanya'daki Murâbitlar gibi diğer bütün Müslüman imparatorluklarından çok daha büyüktü. 11. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Selçuklu'nun egemenliğini tanıyan topraklar batıda Filistin'den, doğuda bugün Çin'de bulunan Kaşgar'a kadar uzanıyordu. 12. yüzyılın ortalarında bir şekilde daralmış olan imparatorluk bile hâlâ Irak'tan Orta Asya'daki Semerkand'a kadar uzanıyor ve o dönem yaşayan bir seyyahın hesaplamasına göre tüm bu toprakları geçmek dört ay sürüyordu.¹³

Ortaçağ İslâm uygarlığının kalbinin büyük bölümünü oluşturan bu topraklar İslâm'ın ve onun kültürünün hâkimiyetiyle, hepsinin ismen tabii olduğu Abbâsi halifeliğinin (128/750-637/1258) ortak siyasal mirasıyla ve âlimler, hacılar ve tüccarlar tarafından kat edilen tarihî yol ağlarıyla bir araya getirildi. Bu topraklarda son derece çeşitli dinsel, dilsel ve etnik gruplar yaşıyordu: Göçebeler ve yerleşikler, Araplar, çok sayıda farklı İranlı etnik grup, Gürcüce, Ermenice, Rumca ve Süryanice konuşan çeşitli Hıristiyanların yanı sıra, Yahudiler, Zerdüşter ve İslâm öncesi dinlerin diğer küçük kalıntıları vardı. Modern öncesi Arapça veya Farsçada "imparatorluk" sözcüğüne tam olarak karşılık gelecek bir sözcük var olmasa ve Selçuklu siyasası basitçe *devle* (hanedan), *saltana* (sultanlık) veya *mülk* (hükümdarlık) olarak adlandırılrsa da, modern sözcük, İslâm dünyasındaki diğer tüm çağdaşlarından hiç şüphesiz daha fazla çeşitliliğe sahip olan bir devlete tam olarak uyuyor. Bu ayrıca bu kitabın konusu olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu, kendi çepelerinde ortaya çıkan daha küçük Selçuklu siyasal yapılarından (aşağıda daha fazla ele alındı) ayırmaya da yarıyor.

Büyük Selçuklular yaklaşık 431/1040 ve 552/1157 yılları arasında Ortadoğu ve Müslüman Orta Asya'ya hâkim oldular. İmparatorluk, tarihinin büyük bir bölümünde batı ve doğu kısımlarına ayrıldı ve tek bir başkentten veya siyasal merkezden yoksun kaldı. Selçuklu hâkimiyetinin doğudaki merkezi modern Türkmenistan'da bulunan Merv'di. Batıda ise sultanların mevzime göre taşındıkları birkaç farklı şehir başkent işlevi gördü: modern Tahran yakınlarındaki Rey, İsfahan, Bağdat ve daha sonra Hemedan. Bu batı toprakları Irak Sultanlığı olarak biliniyordu. Burada bahsi geçen Irak Ortaçağ'daki anlamıyla kastedilen Irak'tır ve dolayısıyla Batı İran'ın (Cibal olarak da bilinen tarihî Irakü'l-Acem, yani Farsî Irak) yanı sıra, modern Irak devletinin orta ve güney kısımlarına (Güneydoğu Türkiye ve Kuzeydoğu Suriye kısımlarıyla birlikte Cezire –Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki "ada"– olarak bilinen bölgenin kuzeyi) tekabül eden Irakü'l-Arab'dan (Arap Irak'ı) oluşur.

Irak Selçuklu sultanları Horasan'da bulunan ve *es-sultânü'l-a'zam* ("En Büyük Sultan") unvanıyla bilinen Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer'in hü-

13 Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Travels in the Middle Ages*, çev. A. Asher (New York, 2010), s. 109.